

ÍRTA
Dr. SZIRTES ARTÚR

BUDAPEST, 1913.
RÉNYIKÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
V., VIGADÓ-UTCA 1.

Minden jog — a fordítás joga is — fenntartva.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó.....	5
A kérdés történelmi kialakulása:	
A szokásos meghatározások	9
A szociális jogi törekvések történelmi kialakulása	12
A szociálpolitikai irány keletkezése	15
A módszertani kérdés felé.....	16
A módszertani kérdés:	
A módszerváltoztatás szükségessége belátásának első okai	18
A „szociológiai” módszer	20
A leíró szociológiai, helyesebben szociográfiai módszer	22
A dogmatikai módszernek nem elvetése, csupán átalakulása kívánatos.....	24
A régi u. n. pandektológikus jogdogmatika.....	24
Az új úgynevezett szociáldogmatika	26
A kétféle dogmatika közötti különbségek	28
Az új módszer előnyei	31
A szociális jog anyaga:	
Az állandó és a változó elem a szociális jog fogalmában.....	35
Korunk szociális jogi formáinak jelentősége.....	36
A kollektív szerződési és a szakszervezeti jog, mint az új átalakulás kiindulási pontjai.....	37
Az új folyamat és a szociális jog változatlan elemei	40
Összefoglalás és befejezés:	
A három fogalmi elem.....	42
Befejező megjegyzések	43

ELŐSZÓ.

I. A szociális jognak ez az elmélete jogbölcseleti vázlat alakjában a magánjogtudomány folyamatban levő korszakos átalakulásához kíván tisztázó szempontokkal szolgálni. E magánjogbölcseleti vázlat fejezetei azonban a köz-és közigazgatási jogterületeit is érintik. Sőt a ma megkülönböztetni szokott minden egyéb jogtudományi szakra is könnyen leszűrheti az olvasó a megfelelő tanulságokat.

Irodalmi felsorolás helyett legyen szabad a Magyar Jogászegyletben e tárgyról tartott bibliografikus felolvasásomra utalnom (Jogászegyleti Értekezések, Új folyam, V. köt. 34. füz.), melyet jelen tanulmányom egy-egy irodalmi jegyzete egészít ki.

II. Schwarz Gusztáv „Új irányok a magánjogban” című új munkáját nevezett felolvasásom óta volt alkalmam tanulmányozni. Lehetetlen a kérdés érdemébe hatolnom anélkül, hogy az irodalmi felsorolás utólagos kiegészítéseként, ha csak egy-két mondatban is, erre a műre is ki ne térjek. A pandektológikus iskola eme egyik legszellemesebb élő mestere is világosan felismerte a maga iskolájának fogyatékoságait. Szerinte ugyan eddig a dogmatikának három különböző iránya volt: a spiritualisztikus, a naturalisztikus és a formalisztikus irány, mely mindhárom szerinte is spekulatív

természetű. Miután az első kettővel végzett, a harmadikat így bírálja (i. m. 93. 1.): „Mit tesz a dogmatika? A dogmatika a maga kész fogalmával lép az új jelenségek elé és megfélemlítve arról, hogy nem az életet a fogalom szerint, hanem a fogalmat az élet szerint kell idomítani, valahányszor a vizsgálandó jelenség ama „fogalmi” témába bele nem illik, nem hogy a maga „fogalmát” venné új bírálat alá, de addig csúri csavarja, tudományosan szólva „konstruálja” a létező viszonyt, míg bele nem illik. Innen annyi u. n. civilisztikus konstrukció erőltetett volta, — ha ama felsőbb „fogalmat” szűken nem alkottuk volna, nem volna szükségünk a konstrukcióra.” Ez a felfogás teljesen megegyezik azokkal, amelyeket nevezett bemutatásomban I. alatt idéztem. Ihering-ével rokon nevezetes „célelmélet-ét pedig a tanár ur e könyve meglehetősen közel hozza a szociális jog szociálpolitikai elméletéhez (1. pl. i. m. 605.1., vagy 354. 1.). Mégis a régi iskolához tartozik Schwarz, éles szeme bármily jól is lássa, szellemes agya bármily helyesen is sejtse az új áramlatok lényegét. Ő csak akkor tartozhatna iskolánkhoz, és csak akkor nevezhetnők őt mesterünknek, ha az igazságokat a pandektológikus dogmák várából nemcsak meglátta volna, de e magas várból le is szállt volna hozzájuk és itt élne közöttük, bennük. Ezt azonban a pandektológia és az azt uraló szempontok nem engedik.

A megtévesztő csupán Schwarz terminológiája. A tudósnak hatalmas könyvtári fegyverzetével a dogmatikának három irányát különbözteti meg és önmagát viszont a dogmatikának egy negyedik irányához sorozza, ahhoz, amely ugyancsak a római jogi alapfogalmakon áll, de tágabban szabja meg (1. 93-97. 1.) és fogja fel a dogmákat.

Jelen elméleti alapvetés ezt a négyes distinction nem tartja megkülönböztetésre szükségesnek. A mi szempontunkból mind a négy irány egy irány. Mind a négy irány alaphibája közös; ez a hiba a tradicionális formák és tételek auktoritása. Lehet, hogy a Schwarz pandektológiája tágabb és rugalmasabb, tehát kevésbé formalisztikus, mint a „formalisztikus” irányé, de mégis csak pandektológia. Ezért helyesebbnek véltük az eddigi dogmatikának minden árnyalatilag különböző válfaját a Fuchs által meghonosított és a Potthoff által már élesebben megjelölt pandektológikus jogdogmatikának nevezni. A részletekről jelen értekezés fejezetei adnak felvilágosítást.

III. Amint egyébként már bibliografikus bemutatásomban is jeleztem és jelen tanulmányomban részletesen kifejtem, a jogtudomány új átalakulásának néhány éve forrongó kérdése módszertani kérdés. Ahelyett azonban, hogy az írók, kik a kérdéstről beszélnek, a jogtudomány módszerét szigorúan tisztáznai igyekeznének, folyton a „szociológia” szó körül hajtják vesszőpariáikat. Nézetem szerint nagy hibája a német írásoknak (Kantorowiczot, Fuchsot, sőt még Ehr liehet sem kivéve), hogy a jogalkotás módszerét a jogalkalmazás módszerétől szigorúan külön nem választják és külön nem taglalják.¹ Hangsúlyozni kívánom, hogy jelen tanulmányomban első sorban a jogalkotás módszeréről van szó. Azért mondom „első sorban”, mert hiszen a jogalkalmazásban is van néha jogalkotás (sine lege, praeter legem), sőt éppen a „Freirechtler”-ek szerint a jogalkalmazás „szociológiai” módszere

¹ *Sinzheimer* Hugo: „Die soziologische Methode in der Privatrechts Wissenschaft” című füzetét distingvál még a legtisztábban (l. i. m. 18-2211.); helytelen terminológiája folytán azonban még nála is sok a téves általánosítás.

segélyével igen gyakran. Jelen tanulmányban mégis elsősorban a törvények és törvényerejű szabályok ama alkotásának módjáról beszélek, mely ma a törvényalkotó vagy önkormányzati testületek szabályalkotásának alapul szolgáló jogtudomány feladata. A bírói gyakorlatban, tehát a jogalkalmazó közegek gyakorlatában megnyilatkozó jogalkotás természetesen szintén alá van rendelve azoknak a legfőbb módszertani elveknek, melyeket jelen tanulmányomban összegezek és azoknak az eredményeknek, melyeket a jogalkotás tudománya a törvények mellett sőt a törvények ellenére is kiderít. A szociális viszonyok „szabad bírói mérlegelésének” kérdése ez, melynek tudományos taglalása azonban külön fejezet a módszertan kérdésében. Ezt a fejezetet jelen tanulmányomban nem érintem.¹

IV. Ez a kis munkám tulajdonképp csak elméleti bevezetés. Nagy vonásokban kívántam benne lerakni a szociális jogtudomány, illetve a szociális jog tudományos fogalmának alkotó elemeit. Külön fejtegetéseket igényel ezután a jogalkotás sokat emlegetett induktív módszere megvalósításának kérdése. Bízom benne, hogy mihamarább alkalmam fog nyílni idevágó fejtegetéseimet is nyilvánosságra hoznom.

Budapest, 1912, szeptember havában.

Dr. Szirtes Artúr.

¹ Dr. Kiss Géza: „A jogalkalmazás módszeréről” című könyve (Athenaeum, 1909) az első rendszeres magyar műve tén.

A Kérdés történelmi kialakulása.

— *A szokásos meghatározások.* — *A szociális Jogi törekvések történelmi kialakulása.* — *A szociálpolitikai irány keletkezése.* — *A módszertani kérdés felé.*

A „Szociális jog” közül különösen két csoport emelkedik ki. Az egyik a Gierke-Sinzheimer-féle, a másik a Potthoff-féle. A Gierke-Sinzheimer-féle meghatározás azt mondja, hogy „szociális” a jogfejlődésben és a jogalkotás tudományában annyit jelent, hogy az emberi akarat hordozóit (menschliche Willensträger) az egységes társadalom szerveiként fogjuk fel és ennek folytán az egyes ember jogviszonyait mindig arra való tekintettel szabályozzuk, hogy az egyes ember egy magasabb egységnek szerves részecskéje.¹

A P o t t h o f f-féle meghatározás szerint „szociális” a jogfejlődésben és a jogalkotás tudományában az élő ember jogát jelenti a föld minden javaival és berendezéseivel szemben. Szociális tehát Potthoff szerint csupán az a jog, mely az ember, az állampolgár személyiségét magasabban értékeli, mint a dologi javakat, vagyoni érdekeket vagy bármiféle intézményt és ennek folytán legfőbb célja, hogy az államnak minél több

¹ Gierke, Otto: Deutsches Privatrecht. I. köt. 26.1. S i n z h e i m e r, Hugo: Der Korporative Arbeitsnormenvertrag II. köt. 2.1., ahol Sinzheimer teljesen Gierke követőjének vallja magát e fogalom meghatározás terén.

egészséges, munkaképes, megelégedett (froh) polgára legyen.¹ A szociális jog tehát szerinte a jelen és jövő dolgozó nemzedékei egészségének védelme,² az összesség érdekében.

A két meghatározás, amely köré az egy-egy elszórt tanulmányban fellelhető egyéb meghatározások³ csoportosíthatók, alapgondolatában megegyezik és csak árnyalatilag tér el egymástól. Megegyezik abban, hogy mindkettő egyaránt az egészséges dolgozó embert tekinti a szociális jog centrális gondolatának, legfőbb tárgyának és céljának, A dolgozó ember joga, védelme — az összesség érdekében. A két meghatározásból így két alapvető fogalom domborodik ki: az ember és az összesség fogalma. Az ember, az egészséges dolgozó ember — e meghatározások szerint a szociális jog mindenkori anyaga, tárgya, célja. Az összesség — a szociális jog mindenkori rendszere, kategóriáinak alkotója, szabályainak megalakítója és egymáshoz idomítója.

¹ P o l l h o f f, Heinz: Probleme des Arbeitsrechts 60. 1. és már előbb is: Schriften der Gesellschaft für soziale Reform, Heft 27.

² U. o. 84. 1.

³ Az újabb magyar magánjogi írók: S z l a d i t s, M e s z l é n y, P a p D e z s ő, Á g j o s t o ŋ és mások) elszórt cikkeikben időrendben valamivel megelőzték a németeknek „szociális” jogot emlegető megjegyzéseit; Sinzheimert és Potthoffot e téren az összes szociáljogászok közül csupán azért tartottam kiemelendnek, mert a meghatározások két főosztálya legélesebben az ő fogalmazásukban helyezhető egymással szembe, A meghatározások e két jellegzetes csoportja nálunk is fellelhető. M e s z l é n y körülírása például (1. régebbi bírálatait a Jogállamban és főleg: Das Vermögen nach dem Privatrecht des” neuen Schweizerischen Zivilgesetzbuches. 1909) a Gierke-Sinzheimer csoportba sorolható; Ágoston Péteré viszont inkább a Poithoff-félébe (1. Ágoston jogászegyleti előadásait¹.

Az árnyalati eltérés a két meghatározás között mégis az, hogy míg a Gierke-Sinzheimer-félében első sorban a forma, az összesség fogalma domborodik ki, addig a Potthoff-félében az anyagon, az egészséges dolgozó emberen nyugszik a súlypont. Ezért nevezhető a szociális jog Gierke-Sinzheimer-féle meghatározása szervezeti-jogi, a Potthoff-féle meghatározás pedig munkajogi meghatározásnak. — Távoll áll tőlünk, hogy a meghatározások számát általános tudományos szokás szerint mi is egygyel gyarapítsák. Helyesebbnek véltük a szokásos meghatározásokat a fenti két csoportban csupán azért előre bocsátani, mert e meghatározások egybevetéséből látható, hogy a szociális jognak mily homályos, elmosódott fogalma él a tudományos köz-tudatban, amely fogalomból éppen csak úgy sejteni lehet, miről van szó, Tényleg hiányzik eddig az irodalomban a szociális jognak, ha csak rövid is, de rendszeres elmélete, amely a fogalmat élesen körülhatárolja és alkatelemeit tudományosan megvilágítja. Ennek a kis munkának a célja éppen e hézagnak valamelyes kezdetleges pótlása: bemutatni a szociális jog keletkezésének folyamatát, megokolni a fogalomnak mai időszerűségét és annak tudományos sajátosságait taglalva, megállapítani a fogalomnak helyét a jogfejlődés történelmi perspektívájában. Ez elméleti fejtegetésekkel kívánjuk a szociális jog fogalmát tudományosan körülhatárolni. Azt hisszük, feladatunk sokkal inkább fog sikerülni e módon, mint ha egy újabb fogyatékos definíciót dobnánk a többi fogyatékos, darabos, és csak mellékesen, közgazdasági, szociálpolitikai fejtegetésekkel, vagy egyes gyakorlati szociális jogi részletkérdések taglalásával kapcsolatban keletkezett s így bővebben meg nem alapozott definíció közé.

Az érintett meghatározások alapján támadt sejtelmek joggal kelthetik a kérdést: honnan van, hogy eddigelé nem volt sohse szó szociális jogról, szervezetjogról, munkajogról és csupán másfél, legfeljebb két évtized óta hangzanak ezek az új szavak? Ha a kitűnő angol Dicey¹ terminológiájával akarnók megadni a választ, azt kellene mondanunk, hogy a „jogi közvélemény” változott meg néhány évtizede; ami alatt azt kell értenünk, hogy a jogi közvéleményt kialakító viszonyok, a gazdasági és az ezeket nyomon követő hatalmi viszonyok változtak meg, amely viszonyok változtatta mindenkor a közvéleménynek a jogról alkotott fogalma változtával jár. Ezen az alapon mutatja ki Dicey, hogy miképen ment át a jogfejlődés például Angliában a toryizmus korszakából a benthamizmus, vagy individualizmus korszakába és miként kellett ismét az individualizmus idejéből Angliának a jog szocialisztikus fejlődésének korszakába áthaladnia.

Kétségtelen, hogy a jog utilitarista individualisztikus felfogása csődöt mondott és helyébe egy új szocialisztikus jog alkotásának vágya lépett, mely elveti a laissez faire, laissez aller elvét és az állami beavatkozás elvét akarja ismét megvalósítani; azzal a különbséggel mégis, hogy az állami beavatkozást a jogalkotásban nem valamely uralkodó társadalmi csoport érdekeinek a politikája, hanem az összesség, az egész társadalom érdekeinek politikája, az u. n. szociálpolitika, irányítsa.² A vélemények és vágyak eme

¹ Dicey, A. W.: Law and public opinion in England during the XIX. th century.

² Szociálpolitika alatt a mai társadalmi osztályok mindegyike szereti elsősorban a maga érdekeinek politikáját érteni: a többi, osztályok” érdekei kielégítésének éppen csak valamelyes mértékét hajlandó — kény-

változásának oka pedig a gazdasági viszonyok változásában keresendő. A gazdasági viszonyok változásának ez új folyama közismert. A középkori lekötöttséget megszüntető individualista gazdasági törekvések a felszabadult polgári társadalomban a gépek segítségével a szabad kereskedelem és szabad ipar formájában a nagytőke modern alakulataihoz, a kereskedelmi és ipari nagytőkéhez és ennek minden hátrányaihoz vezettek; amihez járult a mezőgazdasági nagytőkének a középkorból fennmaradt latifundiumos formája, annak minden hátrányaival. A hátrányok legsúlyosabbja a tiszta munkából élő tömegek munkaerejének a tőke urai által, ezek önző érdekeiből való kizsákmánylása volt. Ez a baj és az orvoslásáért megindult mozgalmak a modern kapitalisztikus fejlődés korszakában sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert, mint a középkori, latifundiumos lekötöttség idején. A baj sokkal inkább volt érezhető, mert a középkor ipari világában, midőn még csak főleg a patriarchális kézi ipar virágzott a maga tökéletlen formájában, a céhrendszer, mely a munkaadókat és munkásságot egyaránt egyesítette erős szervezetében, bizonyos mértékben a közösség közvetlen ellenőrzése alá helyezte a munkáltatókat, kiknek munkásaikat a kapitalizmus korszakának munkáltatóihoz hasonlóan kizsákmányolni nem lehetett. De hiányzott is az ipari munka kizsákmánylásának legmélyebb oka, a nagyipari tőke megszerzésére való alkalom, amelyet csak a gépek és az individualisztikus korszak szabad ipara és

szerezéséből — megengedni. Ez a felfogás természetesen egészen hibás. A szociálpolitika korszakos jelentősége éppen abban áll, hogy az összesség (társadalom, állam, államszövetség) minden egyes tagja boldogulásának politikáját osztálykülönbségekre való tekintet nélkül szemléli; az igazi szociálpolitika tehát nem lehet egyéb, mint az egész közösség minden egyes tagja lehető legnagyobb jóléte megvalósításának módja.

kereskedelme adtak meg. A mezőgazdasági munka középkori világában már fennállott a kizsákmánylásnak mai kórtünete, ennek önszegély útján való orvoslását azonban megakadályozta a hűbéri lekötöttség, mely egy-egy szórványos parasztlázadást mindig a lázadók vérébe tudott elfojtani. A munkaerő kizsákmánylásának az ipar területére való átragadása egyrészt, a hűbéri és egyéb középkori személyes lekötöttség megszűnte másrészt, — ez a két körülmény tette a modern munkásmozgalmakat mind hatalmasabbakká és mind eredményesebbekké. A munkásmozgalmak célja kezdettől — mintegy a múlt század második fele óta — az volt, hogy a munkaerő kizsákmánylását megszüntessék és a munkás életét emberségessé, mind tökéletesebbé tegyék. E célból a munkások, hogy a fejükre nőtt kapitalisztikus hatalmakat minél sikeresebben ellensúlyozhassák, mind tökéletesebben fegyelmezett szervezetekbe igyekeztek tömörülni, melyeknek formájában a kapitalizmussal szemben maguk is hatalmat jelentenek. Így vedlettek az egykor csupán baráti jellegű angol *friendly society*-k harcoss *trade union*-okká,¹ melyek ha a múlt század végén kissé el is lanyhultak, most ismét hatalmas működést fejtenek ki a munkásvilág életének tökéletesítése érdekében; így keletkeztek az erős német munkásszakszervezetek és így tömörült a világ különböző országainak ma már több, mint tíz millió munkása szakszervezetekbe. A dolog természetesen nem ment egyszerűen és még ma sem megy küzdelmek nélkül. Ez új munkásszervezetek megalakulása előtt előbb az egyesülési jog (*Koalitionsrecht*) számos akadályával kellett a munkásalkalmazottaknak megküzdeniük, aztán pedig fokról-fokra kellett kiküzdeniök a szakszerveze-

¹ L. részletesen: Webb, Sidney and Beatrice: The history of Trade-Unionism.

teknek egyesületi jogait és ami a fő, jogalanyiságukat. A küzdelem még világszerte folyik, sőt mondhatni, a törvényes jogokért való küzdelem csak most kezdődik.

A gazdasági küzdelem e folyama a hatalmi viszonyoknak újabb eltolódásához és ezzel kapcsolatban új jogok és új kötelezettségek keletkezéséhez, fejlődéséhez és ezek tételes szabályozásának szükségességéhez vezetett. Amióta a *laissez faire, laissez aller* elvének gazdasági hátrányai jelentkeztek, nemcsak a szocializmusnak számos új gazdasági elmélete keletkezett, hanem az új mozgalmak nyomában járó új alakulások láttára a látni és hallani tudó jogászvilág is gondolkodóba esett. Közgazdászok és jogászok az utolsó néhány évtizedben már mind többen belátták, hogy nem lehet többé a gazdasági és jogi viszonyok alakulását az erők szabad játékára bízni, mert ez mindig csak bizonyos csoportok uralomra jutásához és e csoportok érdekeinek megfelelő gazdasági és jogi berendezésekhez vezethet. Semmi különbség tehát a „*laissez faire*” gyakorlati megvalósulásának eredménye és ama jogrend között, melynek alapelve a győztes csoportok „állami beavatkozása” a legyőzöttek életébe. Mindkettő az erők szabad játékának kora, csupán jelszavaik különbözök. Az emberek gazdasági élete a közosság beavatkozása nélkül mindig csak embernek emberrel, embernek embercsoporttal, vagy embercsoportoknak embercsoportokkal való csatáját jelenti, amelyben az emberek bizonyos tömege mindig elbukik a rendszerint kisebbségben levő, de erősebb fegyverekkel küzdött győzőkkel szemben. Így keletkezett a rablóhadjáratok eredményeképp a középkori földesúri uralom és hűbéri lekötöttség és így

keletkezett a modern gazdasági hadjáratokban az ipari és kereskedelmi nagytőke és a dolgozó munkásság erejének kizsákmánylása. Az új munkásmozgalmak, melyek ismét csak egy új jelszóval, az osztályharc jelszavával léptek csatasorba, ismét csak a csoportoknak csoportokkal való küzdelmének új formáját jelentették. Ezzel szemben mindenki, aki a dolgok folyamát az emberiség haladása szempontjából és az egyes ember életét osztálykülönbségre való tekintet nélkül szemlélte, a múltak példáin okulva, egy olyan gazdasági és jogrend után vágyott, melynek berendezéseit az összesség érdekei irányítják, így keletkezett a gazdasági és jogrend alkotásának az az iránya, mely az összesség érdekeinek kielégítését tűzte ki alapelvül; ez az irány a szociálpolitika.¹

A módszertani A szociálpolitikai irányzat természetszerűleg átalakulásokat idézett elő az elfogulatlanul néző jogászok között is. Látnia kellett mindenkinek, aki látni tudott és akart, hogy a hatalmi viszonyok új eltolódásának folyamatában új jogviszonyok és jogintézmények keletkeznek, melyekre a római jogból átvett és nagy gonddal ápolt dogmák — formák és tételek — alig vagy egyáltalán nem alkalmazhatók. De látniok kellett másrészt azt is, hogy többé nem uralmon levők és legyőzöttek viszonyából fejlődhetvén ki a jog, egy az összesség érdekeinek megfelelő új jogrendszer megalkotására és részletes kiépítésére van minden téren szükség, amely munkában a régi hatalmi viszonyokból kinőtt dogmatikus formák és tételek és az ezek fejlesztése folyamán kialakult tudományos eszközök ugyancsak hasznavehetetleneknek bizonyultak.

¹ A fogalom még teljesebb tisztázása kedvéért a 12. lap 2. jegyzete kiegészítésül: Összesség = az egész közösség minden egyes tagja. Vagyis az integrált egész egységeire differenciálva.

Azzal tisztában volt mindenki, hogy oly új jogrendszer kell alkotni, amely mindenkinek nemcsak a lehetőséget adja meg az egészséges, jó életre, de amely mindenkinek, aki dolgozik, ezt az életet biztosítja is. Így alakult ki egy szociális jog szükségességének a tudata, anélkül, hogy a szociális jog fogalmával és tételes megalkotásának módjával az elfogulatlanul szemlélők is tisztában lettek volna.

Csak lassan-lassan, a legutóbbi években látták be egyesek,¹ hogy a kérdés tudományos súlypontja tulajdonképp a jogtudomány eddigi módszerének megváltoztatásában rejlik.

¹ A németeknél különösen Sinzheimer, Ehrlich, Hermann Kantorowicz, Ernst Fuchs; a franciáknál különösen R. Brégeilles (Le droit et la sociologie); az olaszoknál Brughi (Di un fondamenti filosofico della cosiddetta interpretazione Storica della legge) és mások.

A módszertani kérdés.

— *A módszerváltoztatás szükségessége belátásának első okai.* — *A „szociológiai” módszer.* — *A leíró szociológiai, helyesebben szociográfiai módszer,* — *A dogmatikai módszerek nem elvetése, csupán átalakulása kívánatos.* — *A régi u. n. pandektológikus jogdogmatika.* — *Az új, úgynevezett szociáldogmatika.* — *A kétféle dogmatika közötti különbségek.* — *Az új módszer előnyei.* —

Bebizonyult, hogy az élet oly nagyot változott, hogy a római jogból átvett formák, melyeket a középkor és főleg az újkor jogtudományának mindig sikerült az életviszonyokra ráhúzniok, a legújabb kor életviszonyainak bizonyos területein teljesen hasznavehetetlenekké váltak.

Állt ez a hatalmi viszonyoknak az előbbi fejezetben vázolt eltolódása folytán elsősorban a szolgálati szerződés jogának birodalmára, melyben a modern ipari munkásság szervezkedése idejéig még csak megállhattak valahogy a római jog idevonatkozó formái, amelyek még abban a korban születtek, midőn a munkaerő a rabszolga személyében jogtárgy volt, mellyel e jogtárgy ura tehetett, amit akart. A modern kor ipari világa és a szakszervezetek egyre növekvő hatalmáé téren egészen más viszonylatokat teremtett: szerződési jogot, melyben a szerződés megkötésekor egyenlő erejű felek álltak egymással szemben. Ezekkel az új viszonylatokkal szemben pedig az ezredéves formákat fűrő, faragó

jogászok hasznavehetetlen dogmáikkal teljesen tanács-talanul álltak.

Ámde a vázolt gazdasági harcok folyamán egészen új jogintézmények, jogterületek is keletkeztek, melyekre a régi római jogban és a római jogi tételeknek a közép és újkori viszonyokra idomított jogi világában kádencia egyáltalán nem volt. Ilyen jogterület volt például a kollektív munkaszerződés joga, a szakszervezeti jog és az ezekből kiágazó új területek.

Mindezekon felül a szociálpolitikai irány, mely a társadalom összességének érdekeit kívánja érvényre juttatni, az eddigi római jogi és kánonjogi tételek és formák taglalásának, fejlesztésének, idomításának, vagyis a pandektológikus jogdogmatikának zárt levegőjű világába egyszerre egy új légáramlatot vitt be, mely a tiszta jogdogmatikához szokott tüdőknek egészen idegen volt.

Mindebből kettős tanulságot kellett leszűrni. Be kellett látni, hogy úgy látszik, nem a jogi formák és tételek uralják az életet, hanem fordítva, az élet alakítja, változtatja és teremti meg a jogi tételeket és formákat. Be kellett ennek folytán látni azt is, hogy a jogtudomány-nak első feladata nem a tételek és formák örökérvényűvé avatása azok örökös magyarázása, fejlesztése és idomítása kapcsán, hanem a jogász első és legfontosabb feladata a társadalom életét folytonosan éberem figyelni és ennek kapcsán magát a tételek és formák világának presztízstől teljesen függetleníteni.

Az új jogterületek egy új jog formáit és tételeit, a szociálpolitikai irány pedig az egész társadalom összesége érdekeinek folytonos vizsgálatát követelték.

Így jutottak az elfogulatlanul néző és a korrallal haladó jogtudósok az eddigi módszer megváltoztatásának kérdéséhez.

Az eddigi módszer, a pandektológikus jogdogmatika, ime egy sereg részben átalakult, részben egészen új jogterületen teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Közel-fekvő volt a gondolat: ma a munkaszolgáltatási szerződések és vállalkozási szerződések terén, holnap talán mára kötelmi jog egyéb területein is, holnapután meg — ki tudja — már a dologi jog birodalmában is, sőt talán az egész magánjogban beáll az átalakulás és ezzel az eddigi jogi dogmatika teljes csődje.

Az első jelszó a „szociológiai módszer” elnevezés lett. Azt mondták, a jogtudományba is be kell vinni a „társadalomtudományi kutatás módszerét”, mert a „jognak közelebb kell jönnie a társadalom életéhez” és tételes megállapításait a társadalom élete megismerésének és ez élet törvényei felismerésének kell megelőznie. Ilyenféle általánosságokat találunk még Ehrlichnél,¹ Sinzheimernél és a németeknél (az egy Kantorowicz kivételével) általában. A franciák³ mutattak rá legélesebben a veszélyekre, melyek az ilyen általánosításokból eredhetnek. „Szociológiai” módszer a Simmel, a Tarde, a Pikler szociálpszichológiai kutatási módja is, és „szociológiai” módszer a Comte⁴ és a Durkheim⁵ objektív módszere is: a kettő mégis egymásnak ellentéte és a szociális jogtudomány nem vallhatja mind a két módszert a magáénak. A pszichológiai iskola ugyanis a tények

¹ Ehrlich, Eugen: Die Erforschung des lebenden Rechts (Schmoller, Jahrbuch, 1911. I.)

² Sinzheimer, H. Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft. (1909.)

³ Durkheim és iskolája.

⁴ Comte: Cours de philosophie positive.

⁵ Durkheim, Emile: Règles de la méthode sociologique.

és jelenségek egy-egy csoportját „magyarázva”, főleg spekulatív úton egy általános társadalomlélektani törvényt igyekszik megállapítani, melynek szerinte az összes társadalmi jelenségek egyaránt alá vannak vetve és amelynek ennek folytán a jogalkotást is alá akarja vetni. Világos, hogy minden szociálpszichológus eme túlnyomó részben deduktív módszerével más-más ilyen legfőbb társadalmi törvényhez jut, amely megállapítások mindegyikében lehet valami igazság, de amelyek korántsem tarthatnak arra számot, hogy az összes életjelenségeket átfogják, még kevésbé arra hogy a jogalkotást minden téren és minden időkből irányítsák. Ezek a nagyrészt szubjektív, nagyrészt spekulatív és nagyrészt deduktív megállapítások ismét csak a régi jogdogmatika minden veszélyéhez vezetnének. Mert miben különbözik az a módszer, amely a római, vagy középkori társadalom berendezéseinek jogi formáit és egyes korok uralkodó embertcsoportjainak megfelelő jog tételeit vallja örökérvényűeknek attól a módszertől, amely egy örökérvényű legfőbb társadalmi törvényt fedez fel és ennek kívánja a jogalkotást minden téren és minden időkből alávetni? Bármily szellemesek is egy-egy spekulatív pszichológus fejtegetései, a szociális jogalkotás tudománya nem fogadhat el több szociálpszichológiai általánosítást, mint amennyi a szociálpolitika alap gondolatában rejlik: minden egyes embernek egészségesnek és megelégedettnek kell lennie. Ebben az egyetlen örökérvényű általánosításban rejlik a szociális jog legfőbb célja, amelynek elérése a gazdasági viszonyok változtatásával, a termelési viszonyok javulásával, a technikai eszközök tökéletesedésével koronként más és más részletes megállapításokat, „igazságokat” követelhet.

Ezeknek a részletes megállapításoknak és az ezekkel kapcsolatos tételes szabályok megalkotásának módszeréhez pedig sokkal közelebb áll az objektív szociológiai módszer, mint a spekulatív szociálpszichológusok szubjektív módszerei. Ez az a szociológiai módszer, melyre Kantorowicz is rámutat egy alapvető értekezésében,¹ noha nézetem szerint a „Rechtssoziologie”-nak általa felállított fogalma még mindig nem teljesen ment a spekulatív, szubjektív elemektől. Ehrlich is erre a módszerre gondolt általános megjegyzéseiben, amit legjobban bizonyít az általa két év előtt szervezett cernovitzai „Seminar für lebendes Recht” és már említett cikkének számos része. Ez a módszer a szociális jogtudományban a sokkal kifejezőbb „leíró szociológiai” módszer, vagy amint én — azt hiszem, találóbban — neveztem,² a szociográfiai módszer nevét nyeri.³ Amidőn ugyanis

¹ K a n t o r o w i c z, Hermann: Rechtswissenschaft und Soziologie. (Verhandlungen des ersten deutschen Soziologentages. 1911. Tübingen, Mohr.)

² »Szociális jogtudomány és szociográfiai módszer.* (Jog. Egly. Érték. V. 34. füzet.)

³ »Szociológiai” módszer alatt ugyanis, amint láttuk, a társadalmi jelenségek és az emberi élet társadalmi vonatkozásai vizsgálatának számos módját értik. Még a leíró szociológiai módszer elnevezés is számos félreértésre vezethet. Kantorowicz helyesen mondja, minden tudománynak megvan a maga külön szociológiája, mely a társadalmi életet a maga szempontjából vizsgálja. A jogtudomány szociológiája, a »jogi szociológia” (Rechtssoziologie) szerinte az a módszer, mely a társadalmi életet a jogi szabályokhoz, ’való vonatkozásában (értsd: a jogi szabályozás szempontjából) szemléli. Látványos azonban, hogy még ebben a speciális »jogi szociológia” féle fogalomban is mennyi a homály. Magyarázhatok bele pszichológiai szociológiát, a legszubjektívebbet is, de érthetek alatta objektív szociológiát is. A szociográfiai módszer kifejezése minden kétséget kizárólag fedi a fogalmat, melyet a szociális jog elméletében ki kell vele fejeznünk; egyszerűsíti annak beállítását és kizár minden vitát, mely a »szociológiai” szó körül keletkezhet.

a jogtudomány belátta, hogy a számos jogterületen hasznavehetetlenné vált elavult dogmák várából le kell szállnia és közelebb kell jönnie a modern élethez, akkor tulajdonképp arra a belátásra jutott, hogy meg kell ismernie a modern gazdasági élet új és legújabb alakulásait és csak eme ténybeli felismerések alapján foghat esetről-esetre az életviszonyok jogi megformálásához. Hozzájárult még ehhez a belátáshoz a szociálpolitikai irányzat, mely azt követeli, hogy az összesség, tehát a széles és legszélesebb néprétegek szükségletei is védőbástyára találjanak a jogban, vagyis hogy a jog az összesség érdekeinek kifejezője és védelmezője legyen. Ez az irányzat is, mely mind követelőbb és mind általánosabb lesz, azt kívánta, hogy a jogtudomány ismerje meg az összesség érdekeit, tanulmányozza a legszélesebb néprétegek életviszonyait és csak eme induktíve gyűjtött adatok alapján alkossa meg a tételes jogi szabályozás formuláit. Mindkét körülmény a társadalmi viszonyoknak, gazdasági állapotoknak, az osztálykülönbség nélkül szemlélt széles néprétegek életviszonyainak objektív leírásához kellett, hogy vezessen.

Emiatt bibliográfiai előadásomban megemlékeztem a dalmát B o g i s i c, a magyar Nyulászi, Meszleny és mások egy-egy magánjogi munkájáról, melyek már eme belátás alapján íródtak. A descriptiv módszer a legvilágosabban B o g i s i ő és M e s z l e n y műveiben domborodik ki. A leíró módszert a dogmatikai módszerrel tudatosan egybeolvasztva azonban eddig a legkifejezettebben L o t m a r n á l¹ és S i n z h e i m e r n é l² láttam.

¹ L o t m a r, Philipp: Der Arbeitsvertrag nach dem Privatrecht des Deutschen Reichs.

² S i n z h e i m e r: Der korporative Arbeitsnormenvertrag.

Mert a szociális jog tudománya korántsem követeli a dogmatikus módszerek teljes kiküszöbölését és a descriptiv módszerek kizárólagos uralomrajutását.³ Ezt nyomatékkal kell hangsúlyoznunk mindazokkal szemben, akik a szociális jogtudomány lényegét — akár túlságos rokonszenvből, akár csökönyös ellenszenvből — szeretik félreérteni.

Az uralkodó jog, melynek kényszerítő ereje van, mindenkor csak tételes szabályokban jelenhet meg. A tételes szabályok kiépítése mindenkor és minden jogterületen bizonyos „anyagi” és „alaki” fogalmak kialakulását és kialakítását kívánja meg, amelyek alapján a jog kényszerítő tételei megalkothatók. A fogalmak formatana és a formák tételes megszerkesztése — vagyis a dogmatika — mindenkor a törvényszerkesztés nélkülözhetetlen feltétele, melyet a jogtudomány teljesít. Eszerint a szociális jogtudomány sem nélkülözheti a jogi dogmatikát.

Csakhogy igen nagy a különbség a dogmatikának a szociális jogtudományban és az u. n. dogmatikus jogtudományban vitt szerepe között. A dogmatikus magánjogtudományt éppen azért nevezik dogmatikusnak, mert benne a dogmák uralkodnak. A dogma e jogtudomány kiindulási pontja és legfőbb vezető eszméje, melyben az emberi érdekek éppen csak olyfokú kielégítést nyerhetnek, amennyire azt a dogmák természete, terjedelme, hajlíthatósága megengedi. A dogmatikus jogtudományt

³ Ezt a gondolatot is világosan érezték Sinzheimer és Kantorowicz, csakhogy nem foglalták még kellő rendszerbe. Másrészt a *nagyon* is általános „*Rechtssoziologie*” fogalmában Kantorowiczis összekeveri a jogalkalmazás módszerét a jogalkotás módszerével.

a dogma, helyesebben a dogmák tekintélye uralja. így például a magyar dogmatikus magánjogtudományt főleg a római jogi dogmák, a közjogot főleg a kánonjogi és középkori dogmák tekintélye. Pedig az uralkodó dogmák tekintélye sem vezethető vissza az özönvíz előtti időkre. A római társadalom jogi tételei az akkori jogtudósok megformulálásában egykor épp úgy egy új társadalmi rend megfigyelésének alapján keletkeztek, mint ahogy a mai szociális jogtudomány hívei is az új gazdasági és társadalmi alakulások részletes megfigyelése alapján akarják az új életnek megfelelő jog tételeit kiépíteni. Az új középkori társadalmi és államrend kialakulásával pedig ugyancsak az új szociális viszonyok hatalmi nyomása folytán és ez érdekalakulások megfigyelése alapján kellett a már tekintélyre emelkedett római dogmák mellé és közé kánonjogi és hűbérjogi dogmákat is szerkeszteni, melyeket aztán az addig uralkodott római jogi dogmákkal a pandektológia egyeztetett és olvasztott össze. A pandektológia segítségével, amely így a római jogi, a kánonjogi és a hűbérjogi dogmáknak egyaránt szolgálatába állott, az ókor és középkor társadalmának jogi formái rendkívüli tekintélyre tettek szert, mely formákat ápolni, fejleszteni minden jogász elsőrendű kötelességének tartotta. így lettek a római jog eredeti könyveiből bibliák és azok zseniális szerkesztőiből örökké diktáló korifeusok.

A francia forradalom indító eszméinek uralomra jutásával, a *laissez faire, laissez aller* gazdasági elvének érvényesülésével és a technika haladásával azonban a középkorban még egészen csöndesen meghúzódott kereskedelmi életből a „tőkekoncentráció” folyamatában egy egészen új kereskedelmi élet keletkezett, melynek viszonyai a római jogi, kánonjogi és hűbérjogi dogmák komplexumába már alig vagy sehogysem illettek bele. Új fogal-

maknak és új jogi formáknak kellett keletkezniök és a hatalmas új érdekek nyomása folytán az egészen új fogalmakból és formákból egy új tételes jogot, a modern kereskedelmi jog törvényeit kellett megszerkeszteni. Már ez a körülmény, a kapitalizmus teremtette új életviszonyoknak keletkezése is meggyőzhette volna a pandektológikus jogdogmatikát, hogy a dogmák értékét és tekintélyét kellő értékükre kell lefokozni. A példa azonban nem volt elég hatályos és csak éppen, hogy egy kis gazdasági áramlatot vitt a jogtudományba. Ezt a gazdasági levegőt azonban a magánjogi dogmatika mind a „kereskedelmi jognak” engedte át, kijelentette, hogy a kereskedelmi jog „lex specialis,” melyet ugyan szükség esetén szintén kiegészítenek az „általános magánjog” tételei, de amely „különszerű” jog, kivételes természettel, járjon a maga lábán! A pandektológikus jogdogmatika nem zavartatta magát várában, bárhogy csapdosták már a falakat az új élet hullámai.

Az új ipari világ gazdasági harcainak kellett eljönniök? hogy a dogmák kultuszába merült pandektológikus jogdogmatika feleszméljen. Szervezett erők működnek közre az új életviszonyok megteremtésében, melyek dinamikus erővel terjednek mind szélesebb területekre. És ezek az új életviszonyok már annyira újak és elütök az eddigi hatalmi viszonyoknak megfelelő alakulásoktól, hogy a legerőltetettebb okoskodás sem foghatta az eme új életviszonyokat szabályozó új jogra, hogy az semmi egyéb, mint az eddigi általános magánjognak egy újabb ága. A kollektív munkaszerződés jogában és a szakszervezeti jogban éppen az eddigi magánjogi alapfogalmak teljes átalakulásával állunk szemben, amihez hozzájárul még az a jelenség is, hogy ebben az új jogban a magánjogi és közjogi kategóriák határai elmosódnak.

Ilyen nagy átalakulások a jogi alapfogalmak terén a római társadalmi rend kialakulása óta talán még sohasem voltak, — be kellett látnia annak is, aki a pandektológikus jogdogmatika tanain nevelkedett.

Az új munka megkezdődött. Az új területeket, életviszonyokat vizsgálat alá kellett venni, meg kellett figyelni és e megfigyelések alapján kellett az új jogi szabályozást megkísérelni. L o t m a r volt az első, aki azt a jogterületet, melyen a gyökeres változások legelsőben voltak észlelhetők, a munkaszerződés új joganyagát monumentális rendszerben feldolgozta. Munkájának¹ első kötete 1902-ben, második kötete 1908-ban jelent meg és eltörpült mellette mindenki más, aki a régi dogmatika fegyvertárából hozott eszközökkel kísérletezett az új területen. L o t m a r ugyanis még az aranyhidat verők nagymestere. Azt az aranyhidat igyekezett ő megépíteni, mely a régi dogmatika várából a munkaszerződés jogának új világába átvezet. Munkája fényesen sikerült. Megmutatta az eddigi dogmatikának az utat, melyen a jogtudomány az új területekre eljuthat. Ez az ut a munkaszerződések különböző fajain és változatain át egészen a kollektív szerződésig vezet. Eddig a pontig csak változtak a fogalmak, a kollektív szerződés birodalma azonban már egészen új fogalmaknak hazája, amelyen túl az individualisztikus jogrendből hozott fogalmak teljesen hasznavehetetlenek. Itt kezdődött S i n z h e i m e r munkája, aki a kollektív szerződésről irt munkájában (két kötetének megjelenési ideje L o t m a r két kötetének megjelenési idejével egybeesik) az egészen új jogi fogalmaknak teljesen új architektónikus kiépítését igyekszik adni. Szép munkája az első nagyobbszabású kísérlet az új dogmatika terén, amely mögött a kollektív szerződés jogáról

¹ Lotmar, Philipp: Der Arbeitsvertrag nach dem Privatrecht des Deutschen Reichs.

szóló eddigi, főleg közgazdasági jellegű német munkák,¹ és az egyidejűleg íródott kitűnő, de csak vázaltszerű francia írások² messze elmaradtak. Nálunk, ha analógiákat keresünk, Lotmar irányához főleg Pap Dezső és újabban Szladits Károly, Sinzheimer új architektónikus építkezéséhez pedig — útjaik gyakori elágazódása ellenére is — részben Meszlény Artúr, részben Ágoston Péter idevágó munkásságát hasonlíthatjuk.

A dogmatikának azt az irányát, amelyre a németeknél Sinzheimer emiített kísérlete és egyéb cikkei,³ az angoloknál a szakszervezeti törvények (1871, Trade Union Act; 1875, Trade Union Amendments Act és 1906, Trade Disputes Act) körül keletkezett *judge-made-law* egy-egy új megállapítása⁴ egyelőre a legjobb iskolapéldák, *szociáldogmatika* n a k szeretem nevezni.⁵

A szociáldogmatika, az új életviszonyok-kifejlődött új jogviszonyoknak ez a tételes megformulázása, a régi u. n. pandektológikus jogdogmatikától két alapvető vonásban különbözik. Az egyik az, hogy a szociáldogmatika mindenkor kiindulási területe és alapja a szociográfia, a tételesen szabályozandó életviszonyoknak, társadalmi állapotoknak hű, objektív leírása. Vagyis a szociál-

¹ L. az idézeteket: „A kollektív munkaszerződés” c tanulmányomban. (Különlenyomat a Szociálpolitikai Szemléből. Légrády testvérek, 1912.)

² L. néhányank felemlítését ímént említett füzetemben.

³ Frankfurter Zeitung, Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands, stb.

⁴ L. ennek igen érdekes példáit Schloesser and Clark: *The Legal Position of Trade Unions* (London, 1912.) és Han eld: *Das Englische Gewerkevereinsrecht nach 1870*. (Leipzig, 1909.)

⁵ Ezt az elnevezést először „A kollektív munkaszerződés” című tanulmányomban használtam.

dogmatika módszere szociográfiai. A másik alapvető vonás, amely a szociáldogmatikát a régi értelemben vett dogmatikától megkülönbözteti, a szociálpolitikai irány, amelynek a szociáldogmatika minden téren alá van vetve.

A régi értelemben vett dogmatikát ugyanis a dogmák presztízse uralta. Ennek folytán a régi dogmatikának kiindulási területe mindig a tekintélyes régi dogma volt, célja pedig az, hogy furfangos éleselmjűsége segítségével a már ellenállhatatlanul követelőleg fellépő új életviszonyokat a nagytekintélyű dogmák formáiba és tételei alá szorítsa. Ez a módszer a dogmákat csak végső szükség esetén változtatta meg lényegesebb mértékben, a folyton alakuló, változó életviszonyok megfigyelését pedig egészen másodrendű ténykedésnek tekintette, amely szerinte nem a jogtudománynak, hanem a publicisztikának, a szépirodalomnak, a társadalmi egyesületeknek, gazdasági érdekképviseleteknek és főleg a „népnek” volt feladata. Ezeknek kellett a dogmatika várának kapuin döngölniök, míg meghallgattatást nyertek.

A régi értelemben vett dogmatikát továbbá nem a szociálpolitika irányította. Az előző fejezetben volt róla szó, miként esett, hogy a gazdasági és jogviszonyoknak az erők szabad játéka folytán történt kialakulásának koraiban és az állami beavatkozás koraiban is, midőn az „állami beavatkozás” csak a győztesek leigázó beavatkozását jelentette a legyőzöttek életébe, a dogmatikus jogtudománynak is mindenkor a győztes erők szolgálatába kellett állnia. A dogmák tartalmát mindenkor elsősorban a győztes csoport érdekei adták. Így történt, hogy a pandektológikus dogmatika, rendszerint öntudatlanul, vagy legalább is minden hatalmi célzat nélkül mindenkor az uralkodó osztályok szekerét tolt. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy a régi értelemben vett dogmatika a deskriptív módszer hiányában és a

hagyományos formák feltétlen tisztelete folytán rendszerint még akkor is szorgalmasan fűrt-faragott egy-egy jogintézmény, vagy egész jogrendszer dogmáin, mikor ama jogintézményt vagy jogrendszert az élet már rég elvetette. Így esett, hogy a régi dogmatika módszerének egyoldalúsága folytán igen gyakran nemcsak konzerválta, de még reakciós küzdelmükben is segítette a hatalmon levő érdekeit.

A szociáldogmatika ezzel szemben nem egy-egy győztes embercsoport, de a társadalom összessége érdekeinek politikája — a szociálpolitika — uralma alá kénytelen magát vetni. És pedig tudatosan kell a szociálpolitika követelményeinek irányítását követnie. A Comte óta fejlődött új tudomány, a társadalmi állapotok pozitív vizsgálatának tudománya, a pozitív szociológia volt az, amelye ezt az új politikát, az összesség érdekének politikáját, a társadalom- vagy szociálpolitikát tudatossá tette. A társadalmi állapotok, a társadalmat alkotó, fentartó és átalakító erők objektív vizsgálatának a szocializmus elméleti tanításai nélkül is¹ az osztályharc, helyesebben az embercsoportoknak egymással való harca elméletéhez, a történelmi materializmus gazdasági világfelfogásának kiindulási pontjához kellett vezetnie. A társadalmi kutatások alapján kiderült ilyformán az is, hogy a jogtudománynak eddig nem az egész társadalom, az összesség érdeke volt a tárgya, hanem ez a tudomány az élettől való elvontságában öntudatlanul is a hatalmon levők szekerét toltá. Ez az állapot pedig fenntartható nem volt, mert az egészséges haladásnak — az összesség érdekei

¹ A jog hatalmi felfogását (mely a jognak a szövegben is vallott szociálpolitikai felfogását, amint látjuk, szükségképp előzte meg) az elméletben főleg Marx, Menger és Gumplovicz hatásának szokták tulajdonítani.

minél teljesebb egységes kielégítésének — volt gátló akadály. Ez a felismerés és annak világos belátása, hogy a jog társadalmi jelenség, a jogtudomány pedig nem egyéb, mint a törvényalkotás, vagyis egy eminenter társadalmi funkció tudománya, követelőleg hozták magukkal a szociálpolitikai irány érvényesülését a jogdogmatikában.

A jogtudomány új átalakulása tehát nem áll egyszerűen abban, hogy a formák és tételek — a dogmák — uralmát és tekintélyét le kell fokozni és kellő teret kell engedni a társadalmi állapotok folytonos alapvető vizsgálatának, hanem hozzájárul ehhez a követelményhez teljesen egyenlő rangú fontossággal az a változás is, hogy az új jogtudomány dogmatikáját a szociálpolitika kívánalmainak kell irányítaniuk.

Ennek az új, szociografiailag megalapozott és a szociálpolitika által irányított dogmatikai módszernek számos nagyjelentőségű előnye van.

Ez előnyök elseje a formalizmustól való teljes szabadulás. A szociális jogtudomány az aktuális társadalmi állapotok, tények és életviszonyok állandó objektív leírásának bázisán állván, nem eshet a régi dogmatikus módszer ama hibájába, hogy a dogmák kedvéért oly életviszonyoknak megfelelő tételeket is fentart, melyek az aktuális társadalmi állapotokban már nincsenek meg. A deskriptív módszer folyton új anyagot szolgáltat a törvényhozást előkészítő jogtudománynak, mert az örökké változó, fejlődő társadalmi életet írja le és állítja be a jogtudomány mindenkori kiindulási pontjául. A szüntelen fejlődés eme alaptörvénye folytán a dogmák bizonyára nem fogják túlélni az életviszonyokat, melyek tételes

szabályozására keletkeztek. A dogmák is a szüntelen változás törvényének lévén alávétve, szükségkép elveszítik túlzott jelentőségüket; a deskriptív módszer lehetlenné teszi túlhosszú életüket, szertelen tekintélyre-emelkedésüket és ezzel a formáknak a lényeg felett való elhatalmaskodását.

A szociográfiai módszer ezzel a jogtudomány legfontosabb alaptörvényévé avatja a szüntelen fejlődés és változás törvényét. Szüntelen a jelen életet vizsgálva és ezzel a formák és tételek presztízsétől megszabadulva a jogtudományban az öntudatlan konzervativizmus vagy reakció helyébe egy tudatos, józan, túlzásoktól ment radikalizmus lép, amely a fejlődő étellel lépést tart és formáit és tételeit az élet változásaival együtt változtatja.

A szociálpolitikai irány viszont a helyes jognak, illetve a jog helyességének újabban különösen Stammer nyomán oly sokat és oly helytelen nézőpontokból vitatott kérdését oldja meg. A szociálpolitikai irány nem akar semmitsem tudni a jogi fogalmak vagy tételek helyességének spekulatív filozófiai elméleteiről, hanem egyszerűen és ellentmondást nem tűrő népszerűséggel azt a tételt állítja fel, hogy a jog annál helyesebb, minél szélesebb néprétegek érdekeit tudja adott időpontban érvényre juttatni és kielégíteni. Eszerint ma biztonnal azt a jogot kell leghelyesebbnek tartanunk, amely az összességnek, (társadalom, állam vagy államok szövetsége) a lehető legtöbb egészséges, megelégedett, független polgárt tudja biztosítani. A „hogyan” kérdése, sőt a most felsorolt jelzők minősége és száma is időszakonként, koronként változik, aszerint, amint a természettudományok, a társadalomtudomány és a szociális jogtudomány haladása segélyével az életviszonyok tökéletesednek.

A szociográfiai módszer és a szociálpolitikai irány további nagy előnye, hogy a jog keletkezésének és fejlődésének minden mozzanatába a tudatosságot hozta be, amely a „jogérzetre” és a „népre” bizott jogfejlődés öntudatlanságának minden veszedelmétől megóv. Addig ugyanis, míg a múlt jogfejlődésében az életszükségletek a maguk ösztönszerű — öntudatlan, vagy félig tudatos — útján nélkülözhetetlen kielégítésük szabályozására a „jogszokást” és a „szokásjogot” kifejlesztették, az életviszonyok, azaz a bennük küzdő emberek a tortúrák hosszú kálváriáját járták meg. Mily hosszú volt aztán még az út ettől a fejlődési foktól a törvényes jogi szabályozás állapotáig: a szokásban megnyilvánuló új életszükségleteknek elementáris erővel kellett előbb fellépniük, míg az uralkodó törvényeket nagy erejük ellenére le tudták „rontani”. A szociográfiai módszer a szociálpolitikai iránnyal párosulva leviszi a törvényhozást előkészítő jogtudományt azokba a mélységekbe, amelyekben eddig a társadalom maga volt kénytelen a maga öntudatlanságában és az életnek már meg nem felelő törvények súlya alatt természet-szerűleg kifejlődött félszegségében „törvénytörő” és „törvényrontó” szokásait jogerőre emelni. Természetes, hogy e tudatos tudományos munka folytán a tudományosan megalapozott tételes jog fejlődése mindenkor lépést tarthat az élet fejlődésével és megkímélheti a már jogi szabályozásra szoruló életviszonyokat fejlődésükben hátráltató eddigi küzdelmes kálváriájuktól.

A szociográfiai módszer alapján és a szociálpolitika irányítása alatt álló dogmatika ilyenformán a szó legteljesebb értelmében demokratikus. A legszélesebb néprétegek szükségleteinek osztálykülönbségre való tekintet nélkül objektív, folytonos vizsgálata, a fejlődést gátló formalizmustól való mentesség, a szociál-

politikának az összesség érdekei kielégítését sürgető követelményei és a mindezekből folyó józan radikalizmus szükségszerűleg a jogtudomány demokratikus tovafejlődésének biztosítékai. A szociális jogtudomány pártatlanul áll a különböző néprétegek életviszonyainak fejlődésében és egyaránt segítségére siet minden rétegnek az annak érdekeit kielégítő oly szabályozásban, mely az összességet boldogulásában nem zavarja. Működésének határait csak a szociálpolitika követelményei szabják meg, melyek foglalta éppen az egészséges, megelégedett, független emberekből álló demokrácia.

A szociális jog anyaga.

— *Az állandó és a változó elem a szociális jog fogalmában. — Korunk szociális jogi formáinak jelentősége. — A kollektív szerződési és a szak-szervezeti jog, mint az új átalakulás kiindulási pontjai. — Az új folyamat és a szociális jog változatlan elemei. —*

Az eddigiekben kimerítettük a szociális jog fogai- jog tudományának lényeges ismertető jeleit és ezzel magának a szociális jognak állandó, minden korban változatlan kritériumait.

Ami a szociális jogban változatlan, az: alkotásának módja, tudományos módszere. Ez a módszer, melynek kialakulását és fogalmi alkotó elemeinek tudományos meghatározását az eddigiekben taglaltuk: a szociográfia alapján álló és a szociálpolitika által irányított szociáldogmatika.

Örökké alakuló, fejlődő fluidum, melynek összetételi képletét korról-korra, időről-időre a szociografiaiilag felderített és a szociálpolitika által beállított igazságok szabják meg.

Helytelen ennélfogva korunk kialakuló szociális jogát a szociális jognak nevezni. Ami korunkban a fentebb vázolt tudományos módszer segítségével kialakulóban van, csupán a szociális jognak egy aktuális megjelenési formája, mely a szociális jog alaptörvényének, az örök fejlődés legfőbb szabályának lévén alávetve,

az élet alakulásaihoz képest változik át más és más intézményekké, formákká, tételekké.

Annyi kétségtelen, hogy korunk szociális jogának úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból történelmi jelentősége van.

Korunk új jogfejlődésének köszönhető, amint láttuk, hogy a szociális jognak tudományos elmélete kifejlődhetett, ami az eddigi módszernek gyökeres átalakulásához és az ezzel járó számos nagyfontosságú előnyhöz vezetett, melyek legnevezetesebbjeit az imént soroltuk fel. Ez a tudatos új módszer a jogfejlődésnek egészen új perspektíváit nyitotta meg és a jogtudomány fontosságát az egész társadalom érdekeinek szempontjából rendkívüli módon növelte.

Maguknak az új szociális jogi formáknak történelmi jelentősége pedig abban rejlik, hogy — egyelőre csak a kötelmi jog területén — a magánjogi alapfogalmakat teljesen újjá alakították és ez átalakulással kapcsolatban a köz és magánjog eddigi határvonalait elmosták. Joggal feltehető, hogy a kötelmi jog terén észlelhető eme nagyjelentőségű átalakulások hullámai csakhamar az egész kötelmi jog átalakulásához és ezzel a dologi jog eddigi formáinak teljes változásához fognak vezetni.

Mi sem természetesebb, mint hogy a kötelmi jog és a dologi jog alapfogalmainak és formáinak gyökeres változásai csakhamar szükségkép vonják magukkal az örökjog teljes átalakulását is. A köz- és magánjog határainak a kötelmi jog alapfogalmai gyökeres változásából folyó elmosódása pedig szintén gyökeres felfordulást jelent nem csak a magánjognak, de a közjognak eddigi elméleti épületében és gyakorlati intézményes formáiban is.

Hogy ezeket a kijelentéseket megérthessük, ismerünk kell azt a két új szociális jogi jelenséget, melyből a legújabb és leggyökeresebb átalakulás kiindul. Ez a két új jelenség: a kollektív szerződés és a szakszervezeti jog.¹

E tanulmány kereteiben sem az egyik sem a másik új szociális jogi jelenséget nem kívánjuk részletes taglalás alá venni. „A kollektív munkaszerződés” című tanulmányomban és a magyar szakszervezeti jogról írott, a közeljövőben megjelenendő dolgozatomban utalok azokra a legkiválóbb munkákra és ismertetem azokat a legfőbb elveket, melyekből mindkét új terület szociálpszichológiája és mai szociáldogmatikája megismerhető. A kollektív szerződés joganyagát egyébként ma már majd minden művelt jogász ismeri, a szakszervezeti jog anyaga pedig a német, francia és angol irodalomban mind több megmunkálóra talál.² Itt csak azokra a jogbölcseleti tanulságokra kívánunk rámutatni, melyek a szociális jogfejlődés szempontjából a mondott értelemben nevezeteseek.

¹ Ezzel korántsem kicsinyeljük a többi aktuális szociális jogi probléma (munkásbiztosítás, a munkaszerződések anyagi rendelkezései, a választott-bírók és az iparjog számos egyéb kérdése, alkalmazotti jog, gyermekmunka, női munka, stb. stb.) jelentőségét. Csupán azt állítjuk, hogy a jogi formák leggyökeresebb átalakulásának kiindulási pontjai a kollektív-szerződési és a szakszervezeti jogban vannak.

² A németeknél főleg a *Correspondenzblatt*, a franciáknál főleg a *Le Mouvement Socialiste* tartja nyilván a kérdést; az előbbi inkább gyakorlati, az utóbbi inkább szindikalista-elméleti alapon. Az angoloknál több monográfia szól a *trade unionok* fejlődő jogáról (Assinder, Schloesser and Clark, stb.), melyek száma az angol szakszervezetek legújabb fejlődése — a centralizáció és az új anyai szindikalizmus törekvései — nyomán a közel jövőben bizonyai szaporodni fog.

A kollektív szerződés az első jogi szabályozás, melyben az individualisztikus szerződéskötési jog, vagyis az egyéni akarat, csatát vesztett a kollektív szerződés kötési joggal, vagyis a társadalom kollektív akaratával szemben. Ma már kifejezett és törvényileg is mind többfelé elismert jogelv,¹ hogy a kollektív szerződés rendelkezéseitől eltérő egyéni szerződések a kollektív szerződés hatályának ideje alatt és területén semmiesek és hogy az egyéni szerződés semmis rendelkezései a kollektív szerződés megfelelő intézkedéseivel pótolandók. A kollektív szerződés jogterületén tehát az egyéni akarat helyébe az összesség akarata lép. Az egyéni akarat nem működhet semmiféle irányban az összesség akarata ellen, ha az összesség akarata a célba vett szerződési szabályozás mikéntje tekintetében már megnyilatkozott. Ez a kollektív társadalmi akarat, mely igya munkaszerződés jogában már-már teljesen az egyéni akarat helyébe lép, teljesen új fogalom a szerződési jogban, mely egy egészen új alapokon álló jogfejlődésnek perspektíváit nyitja meg. Ez a kollektív szerződési akarat ép oly kötelező, mint a törvény, azonban a törvényben megnyilatkozó kollektív akaratnál rendszerint sokkal igazabb és formájában

¹ 1911. évi svájci polgári törvénykönyv (kötelmi jogi részi 323. §; 1911. évi belga javaslat 4. §; 1909. évi és a legújabb svéd javaslatok; 1907. évi olasz javaslat — mind az absolut nullitas álláspontján vannak. Az 1909. évi holland törvény (a holland polg. törvénykönyv 1637. §-ában) a semmissé nyilvánításhoz még valamely a kollektív szerződés hatályának alávetett munkásfél indítványát követeli meg; módosító törekvések érvényesülnek azonban már a föltétlen semmisség kimondása tekintetében. A német gyakorlat is sürgeti az absolut semmisség törvényi kimondását (l. Sinzheimer cikkét: Correspondenzblatt, 1912. jul. 20.) a tudományos, irodalom pedig (Lotmar, Sinzheimer, Imle, Braun, Leipart, stb. az egy Wölbli ng kivételével; a franciáknál Jay, Raynaud, Palmade, Gros, stb.) ma már osztatlanul az absolut nullitasnak a szövegben idézett elvét vallja.

sokkal rugalmasabb. Igazabb, mert a kollektív szerződési akarat az egyenlő érdekűek közvetlen megállapodása, mely mindenkor hívebben fogja az illető foglalkozási ágbeliek, vagy az illető jogterületen élők kívánságait, érdekeit, szükségleteit kielégíteni, mint a szabályozandó kérdésekhez gyakran alig vagy egyáltalán nem értő képviselők révén keletkezett törvény. Rugalmasabb, mert kötelező kimondása és tartalmának a viszonyok változása szerint szükséges hatályon kívül helyezése és változtatása sokkal gyorsabban és egyszerűbben mehet végbe, mint a törvényeknek nehézkes, a technikai törvényalkotás hosszadalmas eljárásának és a politika esélyeinek alávetett alkotása és változtatása.

A kollektív társadalmi akarat megnyilatkozásának \ eme új, törvényerejű formájával azonban a közjog és a magánjog eddigi határai is elmosódnak. Eddig úgy tudtuk, hogy törvényt, vagy azzal egyenlő erejű mindenkit kötelező szabályokat csupán a társadalom felett álló állam mondhat ki, mely a társadalom legfelsőbb érdekeinek foglalata és amelyet a jól, rosszul megválasztott képviselők ellenőrzése mellett a jól, rosszul összeállított kormányok kormányoznak. Nem is kellett okvetlenül a pandektológikus jogdogmatika módszerének számos hibája ahhoz, hogy ily módon igen gyakran az összesség érdekeinek meg nem felelő, hasznavehetetlen, rossz törvények és törvényerejű rendeletek keletkezzenek. Most egyszerre azt látjuk, hogy a modern ipari jog fejlődése eltolta útjából az eddigi törvényes formákat és a kollektív szerződések formájában egy új közjogi erejű szabályozás társadalmi formáját honosította meg. A kollektív társadalmi akarat megnyilatkozásának eme új közjogi erejű magánjogi formája a magánjog és a közjog birodalmában egészen új, nagyarányú átalakulások beláthatatlan perspektíváját nyitotta meg.

Ugyanígy vagyunk a szakszervezeti joggal is. A kollektív szerződés joga a szakszervezeti joggal szorosan egybefügg és az utóbbi fejlődését az előbbi fejlődésének szükségessége hozta magával. A szakszervezet egyelőre csak egy társadalmi osztály harcos szervezete, mely a közös érdekűeket igyekszik magában tömöríteni, hogy eme szervezet képében a közös érdekűek kollektív akarata a mai hatalmas munkaadókkal való szerződések kötésénél egységes módon és a munkaadókéval egyenlő erővel nyilatkozhassék meg. A szakszervezeti csoportosulás azonban a mind különbözőbb és mind szélesebb társadalmi rétegekben és foglalkozási ágakban is egyre sűrűbben jelentkezik és a társadalmi törvényhozást a kollektív szerződések és szakszervezeti megállapodások autonóm formáiban mind több és több gazdasági területen és foglalkozási ágban honosítja meg. A társadalmi csoportosulás eme új formája természetesen szigorú és nagyterjedelmű szakszervezeti jogot fejleszt ki, melynek alapelve ugyancsak az összesség kollektív akaratának érvényesülése és formái az eddigi magán- és közjogi kategóriák lelegelevenebb húsába vágnak.

Anélkül, hogy itt a részletekbe belemennénk, már e két alapvető új szociális jogi jelenségre való utalásból is látható, hogy korunk szociális joga teljes újjáalakulást jelent a magánjog és közjog területein. Mondhatjuk, hogy korunk szociális joga átmenet a magánjog közjogiasodásába.

És ez a folyamat a szociális jog alapvető vonásának, a szociálpolitikai irány-
nak teljesen megfelel. A harc, mely eredetileg kizárólag az ipari és egyéb gazdasági munkásosztály harca volt és ma is még túlnyomó mértékben az, mind szélesebb területekre csao át és mindinkább

az egész dolgozó társadalom egységes harcává lesz a kollektív társadalmi akarat érvényesítése érdekében. A társadalom magáévá teszi a munkásság harci eszközeit és új jogi formuláit. Egy új irány keletkezett ugyanis a tudomány és a gyakorlat minden terén, a szociálpolitikai irány, mely egyes társadalmi osztályok, csoportok, vagy egyes emberek érvényesülését más osztályok, csoportok, vagy emberek rovására meg nem engedi, és az összesség érdekeinek kielégítését, vagyis lehetőleg mindenkinek egészségét, megelégedettségét, függetlenségét kívánja biztosítani. Ennek az új politikának érvényesüléséhez nélkülözhetetlenül szükségesek a közös érdekű csoportok, foglalkozási ágak, területek, stb. kollektív akaratának folytonos megnyilatkozásai és e megnyilatkozások hatályossága céljából az akaratmegnyilvánulásoknak új formái. De szüksége van ez új társadalmi politika érvényesülésének e kollektív akaratokat megérlelő, érvényre juttató és egymáshoz idomító új szervezetekre is, melyek egyrészt az egyes ember akaratát olvasztják az összesség akaratába, másrészt összességünkben az egész, egységes társadalomnak legszélesebb értelemben vett kollektív akaratát adják.

A perspektíva tényleg beláthatatlan. De ez a megállapítás is csak a szociális jogfejlődés legfőbb törvényének: az örök változás és fejlődés törvényének felel meg. Bizalommal kell tekintetünket a jövő fejlődésébe vetnünk, mert az a jogfejlődés, melynek tudományos módszere a társadalmi bajoknak, az emberi szenvedéseknek, a széles néprétegek küzdelmeinek folytonos éber figyelése, és amelynek legfőbb vezető elve minden egyes ember lehető legegészségesebb, legmegelégedettebb, legfüggetlenebb létének biztosítása, az a jogfejlődés sohasem lehet rossz.

Összefoglalás és befejezés.

— *A három fogalmi elem. — Befejező megjegyzések. —*

Három fogalmi elemet látunk a szociális jog elméletében kidomborodni: a szociográfiai módszert, az ennek alapján álló szociálpolitikai irányt és az előbbi kettőből kialakuló szociáldogmatikát.

A szociáldogmatika tartalmát és formáit mindenkor a szociográfiailag kiderített tények és igazságok és a szociálpolitika mindenkori követelményei adják meg. A szociális jog anyaga tehát örökké változó és fejlődő fluidum, melynek összetételi képlete a szociográfiailag felderített aktuális adatok és a szociálpolitika aktuális követelményeinek mindenkori függvénye. Az eme három alkotó elem tudományos módszerével kialakult jog tételei és intézményei mindenkor szociális jogi alakulások. Sohasem lehet azonban e szociális jogi alakulásokról, mint a szociális jogról beszélni; mindig csak az illető kor szociális jogáról lehet szó; a különböző korok szociális jogi alakulásai között csupán tudományos módszerük, e módszernek említett három alkotó eleme közös és változatlan. Ez elméletünk rövid foglalata.

Befejezésül még csak néhány megjegyzést.

A szociális jog tudománya nem megbízhatatlan filantrópikus hajlandóságok, *szenimentális* altruizmus vagy hisztérikus világmegváltó gondolatok, hanem keserves tanulságok és küzdelmes belátások folyományaképp keletkezett. A szociális jog tudománya a jogfejlődést az osztályharcok és a hatalomért való kizsákmányoló küzdelem áldatlan talajáról megbízhatóbb alapra kívánja helyezni, oly alapra, amelyen a jog nem csak egy-egy embercsoport, hanem a társadalomban élő emberek összessége akarátának, érdekeinek kifejezője és érvényesítője. A jogfejlődés alapjának eme megváltoztatása az egész társadalomnak, az osztályokra való különbségek nélkül felfogott összességnek szükséglete, melyet a jogtudománynak kell kielégítenie. Ha nem tenné, az események, tények és érdekek utat törnének maguknak a törvényhozás kapuin és a jogtudományt kompromittálva a jogtudomány nélkül és annak ellenére teremtenék meg — ha lassabban és fogyatékosabban is — az új életviszonyoknak megfelelő jogi szabályozásokat. A szociográfiai módszer és a szociálpolitikai irány nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a jogtudomány a modern élettel lépést tartson. De ez a módszer és ez az irány, mint a törvényelőkészítés és törvényalkotás tudománya, az eddigi módszereknél és irányoknál mindenestre megbízhatóbb biztosítéka annak is, hogy egy-egy embercsoport más tömegek rovására többé ne éljen és hatalmi állapotot fenn ne tartson; mert az összesség joga nemcsak a lehetőségét adja meg az egyenlőségnek, hanem az emberek egészsége, megelégedettsége és függetlensége tekintetében megadni és biztosítani is igyekszik azt.

Ismerjük továbbá azokat, a törvényhozás techniká-

jában rejlő körülményeket is, melyek a szociális jog mindenkori gyors és időszerű kialakulását és érvényesülését megnehezítik. A szociális jog újabb fejlődése azonban, amint láttuk, egy társadalmi törvényhozás csiráit rejt magában, amely kollektív társadalmi utón, megállapodások formájában, de a törvény kötelező erejével fejezi ki és érvényesíti az összesség akaratát. A szociális jogtudomány hovatovább ezeket a kollektív társadalmi megállapodásos-törvényeket lesz elsősorban hivatva előkészíteni. Maga az egyes korok szociális joga pedig elsősorban ezekben a társadalmi megállapodásokban fog kifejezésre jutni. A mai értelemben vett állami törvényhozás feladata a szociális jog világában csupán az illető kor szociális joga legfőbb elveinek kimondása, míg a gyorsabb időszakonként változó részleteket a társadalom szervezeteinek kollektív törvényhozására bízva. Ilyenformán a szociális törvényhozás zöme, ama szabályok összessége, melyek gyors megalkotást és átalakulást követelnek, a jövőben nincs az állami törvényalkotás technikai nehézségeinek és a napi politika esélyeinek alávetve. De ha nem is fogadja el valaki ezt a megállapítást, mindenkinek be kell látnia, hogy a szociográfiai módszerrel dolgozó szociáldogmatika mindenkor sokkal rugalmasabb gyorsasággal és az étellel mindenkor sokkal inkább lépést tartva fogja az állami törvényhozás számára a szükséges tudományos előkészítő anyagot nyújtani tudni, mint a pandektológikus jogdogmatika. A szükséges szociáldogmatikai előkészítő anyag mindenesetre mindenkor az életviszonyok követelte időben fog készen állni és ha a személyek napi politikája késleltetné is egy-egy törvény meghozatalát, a szociális jogtudomány mindenkor idejében teszi meg kötelességét. Már pedig ha a törvények tudományos dogmatikai anyaga a törvényhozatalra mindig készen

áll, akkor is sokkal tovább tartunk, mint eddig, amidőn a törvényhozásnak kellett egy-egy magánjogi törvény tudományos előkészítő munkálataira sokszor hosszú évtizedekig elvárnia.

A társadalmi és állami törvényhozást előkészítő szociális jogtudomány módszere természetesen az eddigi tudományos eszközök tökéletesítését kívánja. A szociográfiai módszer a szüntelen tudományos megfigyelésnek, a társadalmi állapotok és a széles néprétegek szükségletei beható vizsgálatának és oknyomozó felderítésének oly szüntelen folyamatát kívánja meg, amely megköveteli a jogtudománytól, hogy az illető ország területén szociográfiai vizsgálatokra rendezkedjék be. A szociográfiai módszer intézményesítésére gondolok, amelynek keretében az ország minden vidékén szervezett tudományos vizsgáló állomások a demográfia eddigi szervezeteinek segítségével szolgálhatnak a jogtudománynak a folytonosan új és aktuális munkaanyagot. A kérdés részletei tekintetében talán más alkalommal lesz módomban igénytelen javaslataimat megtenni.